

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תש"ע
מספר 855מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על חיבור 'שיר השירים' לאור פרשנות ימי הביניים

מגילת 'שיר השירים', שאותה נוהגים רבים לקרוא בשבת חול המועד פסח, פותחת בפסוק "שיר השירים אָשֶׁר לְשִׁלְמֹה", כלומר כותרת המגילה מייחסת אותה לשלמה המלך, שעליו נאמר בספר מלכים א' (ה:יב): "וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וְאַלְף". מכאן למדו גם חז"ל ששלמה הוא מחבר 'שיר השירים'. כך מופיע במדרשים רבים, ונביא כאן רק דוגמא אחת (שהש"ר א, ח [לפס' א]):

א"ר יודן: ללמדך, שכל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים זוכה שתשרה רוח הקדש עליו. וממי אתה למד? משלמה, שעל-ידי שאמר דברי תורה ברבים זכה ששרתה עליו רוח הקדש, ואמר שלשה ספרים: משלי, קהלת ושה"ש.¹

מדרש זה, מלבד ייחוס הספר לשלמה, מסביר מדוע נכנס 'שיר השירים' למקרא: כיוון שהוא נכתב ברוח הקודש. גם אם היה בחז"ל מי שחלק על קדושת המגילה,² הרי בסופו של דבר התקבלה עמדתו הנחרצת של ר' עקיבא: "שכל הכתובים קודש ו'שיר השירים' קדש קדשים" (משנה, ידיים ג, ה).

רוב פרשני ימי הביניים הלכו בכיוון דומה וראו ב'שיר השירים' ספר שכתב שלמה ברוח הקודש. למשל, כותב ר' ישעיה מטראני על הפסוק בספר מלכים (שם):
וגם עשה אלף וחמשה שירים. וכל אלה לא נכתבו, כי לא עשאן ברוח הקודש, ואילו שנכתבו עשאן ברוח הקודש.

אף על פי כן היו בימי-הביניים קולות אחרים שראו בחיבור 'שיר השירים' או בקדושתו עניין מורכב יותר, ובהם נעסוק כאן.

ראשית, יש מי שטען שלא שלמה חיבר את המגילה אלא אחת מנשותיו, והיא הרעיה המופיעה בספר. דעה זו נסמכת בעיקר על העובדה שהרעיה היא הדוברת העיקרית בספר. ר' יצחק עראמה (ספרד, מאה ט"ו) החזיק בדעה זו בפירושו למגילה, אך הוא בוודאי לא היה הראשון שסבר כך. דעה כזאת כבר נדחתה בפירוש צפון-צרפתי מהמאה הי"ב שיוחס בטעות לרש"י (שה"ש א:א):³

¹ וכך במקומות רבים נוספים בפרשה א בשהש"ר; וכן תנח' בשלח י; אגדת שה"ש א, שורות 50-82. כמו כן מדרשים רבים הדנים בפסוק בודד משה"ש משתמשים בביטוי "אמר שלמה" או כיוצא בו.

² רבים רואים במחלוקת על טומאת הידיים של המגילה (משנה ידיים ג, ה) רמז למחלוקת כזאת, וכך הניסיון לגנוז את הספר (אדר"נ נו"א א, דף א ע"ב). נראה שכך צריך לראות גם את דברי ר' יונתן במדרש, הקורא לשיר השירים 'דברי זמר' (שהש"ר א, א, י). ראו ברוך אלסטר, **אהבה אנושית וזיקתה לאהבה רוחנית בפרשנות היהודית לשיר השירים**, דיסרטציה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ז, עמ' 4, הע' 13.

³ מדובר בכ"י פירנצה 121 Acq. e Doni (סרט 18007 במכון לתצלומי כתבי יד), הכולל חמש מגילות והפטורות. 'איכה', 'אסתר' וההפטורות מלווים בפירוש רש"י, ואילו 'שיר השירים', 'רות' ו'קהלת' מובאים עם פירוש אלמוני. בספריית פירנצה קוטלגו כל הפירושים כשל רש"י. ראו אלסטר, שם, עמ' 14-16. להערות על הטקסט המצוטט כאן, ראו שם עמ' 70.

אָשֶׁר לְשִׁלְמָה. משירים שיש בהם שלמה, כמו "אָשֶׁר לְמֶלֶךְ אֶחָשְׁדָּרָשׁ" (אס' א: ט), "אָשֶׁר לְשִׁלְמָה". או שעשתה אהובתו של שלמה המלך עליו, לפי שכתוב בספר "אֶפְרַיִם עֲשָׂה לֹ הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה" (שה"ש ג: ט), "הִנֵּה מִטָּתוֹ שְׁלֹשְׁלֹמֹה" (שם ז). ואין זה אלא הבל, שהרי בכל הספר לא נזכר שם האהובה, כי אם שלמה. נמצא ששלמה עשאו, כמו "מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה" (מש' א: י; א), "דְּבָרֵי קְהֵלֶת" (קה' א: א), "דְּבָרֵי אֲגוּר" (מש' ל: א), "תְּזוֹן יִשְׁעֵיהֶו" (יש' א: א). מי חכם ויבן אלה, כי הנשים דרכן לשיר במקהלות... אך כאן שלמה שיסד שיר זה עשאו במקום האהובים, שמשוררת על דודה. שכל דברי השיר שאינם מדברי שניהם, היא אומרת: "עֲנֵה דוּדִי וְאָמַר לִי" (ב: י). לא תמצא בספר "ענתה דודתי".

המיוחס לרש"י מזכיר כאן גישה שלפיה הרעיה היא שחיברה את 'שיר השירים' אך דוחה אותה. לדעתו, שלמה הוא המחבר, אלא שכתב את ספרו מנקודת מבט נשית, כלומר מחבר המגילה הוא איש, אך דמות המספר בה היא של אישה. עם זה, דעה שסברה שאישה חיברה בפועל את המגילה הייתה מוכרת בימיו.

דעה אחרת שניתן למצוא אצל פרשן אחד מימי הביניים היא ששלמה חיבר את שירי המגילה אך לא ערך אותם לספר אחד. מדובר גם כאן בפרשן אלמוני מצפון צרפת, שפירושו למגילה שרד רק עד סוף פרק ג', והוא פורסם על-ידי ר' שמעון אפנשטיין לפני יותר מ-100 שנה.⁴ כך הוא כותב בפירושו לפסוק הראשון במגילה:

שיר השירים. מיוחד מן השירים שהיו לשלמה, כי הרבה שירים היו, כדכתיב "וַיְהִי שִׁירוֹ תְּמִשָּׁה [וְ]אֶלְף" (מל"א ה: יב), וזה אחד מהם. ויש לומר, כי מאותם שירים בחרו אנשי חכמה אלו השירים ודבקום, כדי ללמד על הקב"ה וכנסת ישראל, והכי קאמר: שיר שנתקן מן השירים אשר לשלמה, שלקחו משיריו ואספו זה השיר וסדרוהו על דרך הקב"ה וכנסת ישראל, והשאר הניחום. כי זה נתייסד ברוח הקדש, ונכתב בתוך כתבי הקדש, כי קדש קדשים הוא, כי אנשי החכמה סדרו דבריו של שלמה, כדכתיב: "אֶלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעֱתִיקוּ אַנְשֵׁי חֲזָקִיָּה" (מש' כה: א).

לפי פירוש זה, 'שיר השירים' חובר בשני שלבים: תחילה חיבר שלמה שירים רבים שלא דווקא היו שירי קודש, ולאחר מכן אספו "אנשי החכמה" (אנשי חזקיהו) את השירים שנראו ברוח קודשם ראויים לתאר את יחסי ה' וישראל. כלומר פרשן זה מקבל מצד העיקרון את ייחוס המגילה לשלמה אלא שטען ששלמה לא חיבר אותה כיחידה אחת, ורק לאחר זמן חוברו השירים יחד.⁵

עניין נוסף שעולה כאן הוא קדושתה של המגילה. לפי פרשנו, קדושה זו אינה נובעת מהשירים עצמם שחיבר שלמה ולא מרוח הקודש. כשחוברו, הם הובנו רק כעוסקים באהבת איש ואישה. רק מכוח עריכתם של אנשי חזקיהו, שהבינו ברוח הקודש שכמה מהשירים יכולים להתפרש בהקשר של אהבת ה' וישראל, נכנס 'שיר השירים' לכתבי הקודש.

על קדושת המגילה נראה שדעתו של פרשן זה לא הייתה הקיצונית ביותר, שהרי לדעתו 'שיר השירים' נכנס לקנון ברוח הקודש. אולם לפי דעה אחרת של אחד מפרשני צפון צרפת בימי הביניים, הספר לא נכתב כלל ברוח הקודש אלא קיבל את מעמדו מסיבה אחרת לגמרי – היותו אהוב על הציבור. אמנם פירוש זה לא דחה לחלוטין את קדושת המגילה, אך הוא ניתק בין שאלת הקנוניות של המגילה ובין שאלת משמעותה הדתית:

ופירוש שיר השירים – שיר זה אחד משירים אשר אמר שלמה, אשר הרבה שירים אמר הוא שנאמר "וַיְהִי שִׁירוֹ תְּמִשָּׁה וְאֶלְף" (מל"א ה: יב). מפני מה נכתב זה מכולם? לפיכך נכתב, שנתחבב לעולם. ומדרש דכתב עליהם המשלים: לפיכך נכתב, שדרשוהו לעניין שיעבוד, ובוראם חפץ ותאב לגאלם ולהבדילם מן העמים להיות לו לעם, והם משתוקקים אליו ובוטחים בו כי לא יעזבם לאורך ימים ויגאלם ברחמיו וכרוב חסדיו (ע"פ יש' סג: ז). וראה שלמה במחזה כל אלה וכתב דוגמא בו ואשתו וריעותיה.⁶

⁴ S. Eppenstein, "Fragment d'un commentaire anonyme du Cantique des Cantiques", *REJ* 53 (1907), pp. 242-254

⁵ השו"ב בבא בתרא טו ע"א: "חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיהו משלי שיר השירים וקהלת".

⁶ פירוש ר' יוסף קרא, בתוך: מנחם כהן (עורך), מאגר 'הכתר', גירסה 2 (יולי 2006). יש לציין שלמעשה לא מדובר בפירושו של קרא. ראו שרה יפת, "פשוטו של מקרא בשיר השירים: לדמותם של רש"י וממשיכי דרכו כמפרשי הפשט", בתוך: א' גרוסמן וש' יפת (עורכים), רש"י: דמותו ויצירתו, ירושלים תשס"ט, כרך א', עמ' 218.

פרשן זה, שלפי יפת פעל כנראה לקראת סוף המאה הי"ב או במאה הי"ג,⁷ מביא שתי אפשרויות מדוע שיר השירים 'נכתב' (=נכנס למקרא): אחת משל עצמו – "לפיכך נכתב שנתחבב לעולם"; ואחת משל חז"ל – "ומדרש... לפיכך נכתב... וראה שלמה במחזה כל אלה וכתב דוגמא". ממבנה דבריו ומפירושו נטול האלגוריה לכלל המגילה, ברור שאין הוא מסכים לדעת המדרש, שלפיו שלמה כתב את 'שיר השירים' כספר קודש. לדעתו, המגילה נתחברה כספר חולין, כנאמר אצל הפרשן הקודם, אלא שלדעת הפרשן כאן, אפילו כניסת המגילה למקרא נבעה לא מרוח קודשם של העורכים וגם לא מכוח פירוש אלגורי שהוצמד לה, אלא משום שהיא פופולארית. לסיכום, רוב רובם של פרשני ימי הביניים קיבלו את מסורת חז"ל שלפיה חיבר שלמה המלך את 'שיר השירים' ברוח הקודש. הדעות שראינו כאן מראות על עצמאות פרשנית שהייתה קיימת בכל זאת, בייחוד בצפון צרפת, בדבר מסורות כאלה.

ד"ר ברוך אלסטר
המחלקה לתנ"ך

⁷ יפת (שם), עמ' 218, 221-222.